

УДК 94(4) «1906»

О. О. Коник

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ЧЛЕН РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ПЕРШОГО
СКЛИКАННЯ ВІД КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
С. М. РИЖКОВ**

Охарактеризовано особистість народного вчителя С. М. Рижкова, обраного депутатом Державної думи Російської імперії у 1906 р. Висвітлено основні моменти його думської діяльності.

Ключові слова: Державна дума, Російська імперія, народний учитель, «народна інтелігенція», партія.

Охарактеризована личность народного учителя С. М. Рыжкова, избранного депутатом Государственной думы Российской империи в 1906 г. Освещены основные моменты его думской деятельности.

Ключевые слова: Государственная дума, Российская империя, народный учитель, «народная интеллигенция», партия.

The article is devoted to the personality of the national teacher S. Ryzhkov who was elected as deputy to the State Duma of the Russian Empire in 1906.

Key words: the State Duma, the Russian Empire, national teacher, «the national intellectuals», party.

Депутат парламенту з учителів початкової школи – явище майже неймовірне у сьогоднішніх країнах пострадянського простору. Однак на початку ХХ ст. Катеринославська губернія, і не тільки вона одна, мала такого депутата. Ну, нехай не просто вчителя. Нехай він гучно іменувався завідуючим школою і називався тоді не «депутатом», а «членом» Думи, це не змінює суті.

Народний учитель Семен Мартинович Рижков був народним представником у першій Державній думі від Катеринославської губернії, з усіма обов'язками, правами і повноваженнями, передбаченими тодішнім законодавством. Тобто мужем стану, як би сказали на Заході, державною особою. Є сенс придивитися поближче до цієї особи і політичної ситуації, яка зробила можливою таку карколомну, на перший погляд, кар'єру народному вчителеві. При тому, що цей статус – «народного вчителя» – був не найвищим і в ті часи. І тоді він був вельми скромним, а у висвітленні лі-

беральної публіцистики, то іноді навіть жалюгідним. Живе, мовляв, здавна на Русі *«маленька, сіренька, слабенька, пом'ятецька, старенька, боязка за натурою, в блаженському поношеному одязі людина з великим іменем «народний учитель»*. Він досі не вимер (не «здохъ», у тексті – О.К.), але тільки якось *«скулився, знітився і, засунувши руки, ніби від холоду в рукава свого древнього пальта, мовчазно бродить, інколи нервово підскакуючи, і байду-жо дивиться на усі переміни, котрі відбуваються навколо нього. Суспільні зміни його не стосуються – він усе такий же сірий, непоказний, жалюгідний і занедбаний»*. Такий портрет змальовано у великодньому номері однієї з південноукраїнських кадетських газет в чи то гумористичному, чи то викривальному матеріалі під красномовною назвою «Забутий». Народний учитель з його платнею у 25 крб. на місяць порівнювався там з «берковою кобилкою», яку хитрий Берко вчив сіна не їсти, і яка, як відомо, майже навчилася була б, якби не охляла й не здохла [20, 17 квіт.].

Можливо, тому шансів стати предметом зацікавлення історика у таких людей було мало, якщо вони не являли собою «вчительський загал», або не були членами якоїсь помітної партії [12]. Або, як у нашому випадку з С. М. Рижковим, примхлива доля не винесла такого вчителя мало не на саму верхівку російської політичної піраміди, нехай і «одним з» 442 депутатів. Тому і про історіографію питання в його персонілічному ракурсі, говорити не доводиться. Але попри все така людина була, залишила досить помітний слід у нашій історії, і це є достатньою підставою для того, аби зробити один з епізодів її життя предметом повідомлення. Як перший начерк, це повідомлення не претендує на вичерпність. Відомостей про С. М. Рижкова наразі небагато. За джерельну основу нам служитимуть покажчики, довідкові видання, спричинені роботою Думи, тодішні та сучасні енциклопедичні видання, у тому числі спеціалізовані [1; 2; 9; 12; 20]. Чи не найвідоміший з авторів, який спеціалізувався на початку ХХ ст. на біографічних дослідженнях думських депутатів, Мілан Бойович, пише, що Семен Мартинович Рижков, селянин с. Тернівки Павлоградського повіту Катеринославської губернії, народився у 1874 р. Він закінчив міське училище і морехідні класи. Служив народним учителем і був звільнений за урядування Плеве. На час складання Бойовичем цієї довідки перебував завіду-

вачем школи при заводах Гартмана в Луганську і головою батьківського комітету жіночої гімназії. Бойович зазначає також, що С. М. Рижков примкнув до партії «Народної свободи», що він поставив свій підпис під відомою «Виборзькою» відозвою 10 липня 1906 р. у м. Виборзі (заклик до народу, на знак протесту проти дотермінового розпуску Думи, не сплачувати податків, не давати рекрутів до війська і т.п. – О.К.) і був засуджений за ст. 129 Карного Уложення [18, с. 105]. Указана стаття передбачала засудження до трьохмісячного ув'язнення за антидержавні заклики. Це не було аж таким важким покаранням, але воно унеможливило на майбутнє балотування на виборах до Думи, а відтак перекреслювало будь-яку можливість колись знову повернутися в парламент. У царській Росії ця норма діяла неухильно та незалежно від соціального стану і статусу особи. Соціальний же стан С. М. Рижкова, вказаний Бойовичем, – селянин – відповідав тогочасним реаліям. Становий поділ в Росії був чинним до самого падіння романовської імперії. С. М. Рижков був далеко не єдиним «селянином» у Думі, були там «селяни» і з куди гучнішими життєписами, посадами і соціальним статусом (Іван Заболотний, Андрій Вязлов у першій Думі), та ін. Але і Семен Рижков не був тим, кого прийнято вважати «темним селянином» – на фото ми бачимо солідного чоловіка у європейському одязі, який не виглядає на ньому карнавальним костюмом. Та й зауваження Бойовича щодо головування у батьківському комітеті в жіночій гімназії може привести щонайменше до двох висновків: перший про наявність у нього доньки чи доньок, яка чи які навчаються в жіночій гімназії, що вже немало, а другий – оскільки він там був головою батьківського комітету, то, очевидно, і сам користувався певною повагою і авторитетом як серед батьків, так і у керівництва гімназії. Тобто був особою шанованою, принаймні у певному колі населення міста Луганська.

Деякі згадувані в довідковій літературі деталі біографії С. М. Рижкова свідчать також про його досить різнобічний життєвий досвід, зокрема про його службу шкіпером [1, с. 539], і його особисту гідність. У його детальній біографії 1906 р. нічого не згадується про шкіперство (шкіпером можна було йменуватися і на парусному «дубі» з командою з двох-трьох осіб), – а сюжет з його морехідним досвідом викладено інакше: «...поступив

у морехідні класи. Після закінчення випускних екзаменів був призначений для практичного плавання на один із пароплавів, звідки невдовзі змушений був піти внаслідок розбіжності у поглядах з капітаном пароплава». Ця фраза, на наш погляд, характеризує і укладачів біографії, які, скоріше за все, йшли вслід за словами носія цієї біографії, С. М. Рижкова, і самого С. М. Рижкова. Ймовірно, практиканта просто вигнали з пароплава за якісь суперечки з капітаном, що і було потрактовано як «розбіжності у поглядах». Хоча справді, як зазначають дослідники цього питання, моряки на той час уже не мали патріархального пієтету до начальства [19, с. 167, 168]. Практикант виявився далеко не безпорадним, про що свідчить його подальша діяльність. Отже, після невдалої практики на пароплаві він міг, власне, якийсь час ходити й шкіпером, але зрештою обрав інший шлях і – надамо слово укладачам біографічного довідника – «...поступив народним учителем. Служив у двох повітах: Павлоградському і Слов'яносербському. Два роки тому Петербург угледів у Слов'яносербському повіті крамолу. Був відряджений для розслідування генерал Томіч, котрий, вбачаючи в посилці правління товариства взаємодопомоги вчителів, членом якого перебував С.М., 80 руб. у Париж одному зі своїх членів акт участі у підтримці революційного руху, вигнав 13 учителів повіту, у т.ч. і С. М. без права вступу, де б то не було, по всій Росії. Несправедливість і загроза залишитися за бортом трудового життя змусила Рижкова примиритися з необхідністю «ходіння» по міністерських приймальнях Петербурга. Однак щастя і тут йому зрадило: в день приїзду в Петербург убили все-сильного Плеве. Довелося змінити курс і направитися в Міністерство Народної Освіти, але там нічого не робили без згоди Міністерства Внутрішніх Справ. Він направився знову в МВС, де без дотримання формальностей і довідок одержав відпущення від П. М. Дурново. <...> За своїми переконаннями він позапартійний прогресист» [10, с. 129].

Важча справа виходить з партійністю: «примкнув до кадетів», як у Бойовича, чи «позапартійний прогресист» за переконаннями, як-от у наведеній вище цитаті, чи взагалі трудовик? Російська дослідниця трудовицької течії в Думах Діана Колесніченко в середині 80-х років минулого століття однозначно зарахувала його до трудовиків [7, с. 29, 46, 59, 83]. Останнє за часом і найповні-

ше на сьогодні російське довідкове видання – енциклопедія «Государственная дума» – так само однозначно позиціонує його як члена Конституційно-демократичної партії [1, с. 539]. Тут може бути певна гра смислів – Колесніченко пише про фракційну належність С. М. Рижкова вже в самій Думі, а згадана енциклопедія (стаття без підпису) – про формальне членство у певній партії. А оскільки партійна система в Росії на початку ХХ ст. перебувала ще в зародковому стані [8, с. 32], така колізія була цілком можливою. Інша річ, що зі зрозумілих причин у пізньорадянські часи підкреслювалося більш радикальне трудовицтво С. М. Рижкова, а в сучасних російських реаліях підкреслюється більш помірковане кадетство.

Ми, своєю чергою, звернемо увагу на ту обставину, що і трудовики, і кадети відстоювали загальноросійські інтереси в соціально-політичному русі. Тобто, що С. М. Рижков меншою мірою переймався місцевими, власне українськими проблемами, віддаючи пріоритет проблемам загальноросійським, і це в той час було скоріше нормою, ніж винятком. Інакше навряд чи завідувач школи при заводі мав би перспективу й у ті часи стати думським депутатом: він був обраний в Думу від загального складу виборщиків Катеринославської губернії. Тобто отримав підтримку більшості виборщиків з різними політичними поглядами, але домінували під час перших виборів, як відомо, ліберали з їхнім тяжінням до загальнолюдських, а радше загальноросійських цінностей. І, як нам тепер видається, справа була не в національності (С. М. Рижков – росіянин) і не в православ'ї [1, с. 639], яке часто в ті часи слугувало синонімом російськості. Скоріше за все, народний учитель С. М. Рижков діяв у відповідності зі своїми переконаннями. Він зумів пройти між Сциллою надмірно активної діяльності, яка могла б привести до арешту ще до виборів, і Харибдою відвертої пасивності вчителя з лінією поведінки «беркової кобилки». Бо уряд, після якогось періоду розгубленості і майже вседозволеності ліберальної діяльності, не без проблем переживши жовтневий всеросійський політичний страйк 1905 р., досить швидко оговтався і змінив тактику. Після збройного протистояння в грудні у Москві, в якому перемогла, як відомо, діюча царська влада, не лише революційна, а й просто ліберально-просвітницька діяльність загрожувала репресіями. Зразками саме

репресивного ставлення до «народної інтелігенції» рясніють жандармські донесення і тодішня преса. Так, учитель Ф. Є. Ганжа з с. Андріївки Ніжинського повіту на Чернігівщині був узятий під нагляд поліції за доносом тільки за те, що до нього часто заходили селяни [17, арк. 475]. Така ж доля спіткала фельдшера з с. Роші Стародубського повіту З. О. Богомаза за читання газет на хуторі Рощинський скиток [1, арк. 222]. Агроном Г. Г. Дубонос був арештований за секретарювання на мітингу в Кременчуці, на якому виступив якийсь «крайній революціонер» Михайло Краснолутський [16, арк. 91]. Завели справу навіть на священника з с. Лугівець Мглинського повіту на Чернігівщині – за те, що надто пізно зачитав у своїй церкві царського маніфеста і що він «... ліберал і народ любить і слухає його» [17, арк. 720 зв.]. По всій Україні виловлювали і саджали до в'язниць учителів [14, с. 722; 5, 10 січ., 13 січ. та ін]. Така надмірна старанність, з гіркотою відзначав один із жандармських начальників губернського рівня, робила режиму «ведмежу послугу»: арешт приносив ореол слави і часто після місячної відсидки пересічна людина мала значні шанси попасти в депутати [15, арк. 37].

Народний учитель С. М. Рижков потрапив у Думу без тюремної відсидки. Він заробить її вже в Думі, вірніше, після розпуску першої Думи. Поки що в нього все гаразд. Він обраний членом Державної думи від загального складу виборщиків Катеринославських виборчих зборів. У «кадетській» Думі входив у Трудову групу, був членом її Тимчасового і постійного комітетів. Він навіть був обраний товаришем (заступником) секретаря Державної думи. Був членом кількох думських комісій: зі складання адреси, з дослідження незаконних дій посадових осіб, з питань громадянської рівності (секретар), фінансової. Підписав заяву про утворення комісії по розслідуванню злочинів посадових осіб. Виступав у ході дебатів по зворотній адресі, про утворення місцевих аграрних комітетів, з Наказу про Білостоцький погром [1, с. 539].

З цього реєстру думських занять С. М. Рижкова видно, що депутатом він був активним. Очевидно, давалася взнаки і професія зі звичкою публічного говоріння, і досить гнучка лінія поведінки у партійному сенсі: як кадетська фракція, так і трудова група в Першій думі були вельми впливовими силами. Фігура вима-

льовується далека від згадуваної фельєтоністом «беркової кобилки». Не схожий член Думи С. М. Рижков і на селянина-гречкосія («рака»), який з чорного перетворився на червоного, за метафорою знавця народного життя початку століття Володимира Богораза (Тана) («...Чорні раки в запалі боротьби стають червоними, домашні гуси перетворюються в диких, крилатих і крикливих» [13, с. 4]). Нарешті, краватка на світлій сорочці під досить м'ятим сюртуком чи піджаком виглядає на ньому досить органічно. Адже не було секретом, що в депутатському середовищі селяни дещо ревниво ставилися до своїх колег, які «поначіпляли на себе галстуки та воротнички» [6, с. 84], бо ж побутувала думка про темного українця, який «...ледве вибився наукою чи капіталом як перелицьовується на пана – поляка чи росіянина – одягу, мову, навіть чесне дідівське прізвище ...» [5, 3 січ.]. У С. М. Рижкова в цьому плані не було проблем – був росіянином, мав прізвище на «ов» і більш незвично на ньому виглядала б українська вишиванка. А значення європейського чи народного одягу – як засобу соціального маркування – свідомо чи підсвідомо вже розумілося в депутатському середовищі вихідців із селян. Правда, при виборі стилю одягу могла грати роль і матеріальна сторона справи (одяг домашнього виробництва чи куплений) або прихильність до народної традиції, яка ще побутувала на початку ХХ ст., особливо серед українських селян.

Загалом з великою долею вірогідності можна стверджувати, що С. М. Рижков ідентифікував себе з загальноросійською культурою і відстоював загальноросійські цінності. Це припущення витікає і з його партійної та фракційної належності, і з його діяльності в роботі Думи, коли вона працювала в сесійному режимі. Також його прізвище відсутнє в складі Української думської громади – свого роду фракційного об'єднання українців у Думі першого і другого скликань. Але свою опозиційність і партійну незаангажованість С. М. Рижков демонструє вже з перших днів роботи Думи. Він входить до складу фракції трудовиків, і часто виступає чи від її імені, чи просто в руслі програмних вимог цієї течії опозиційного руху. Член Думи від Катеринославської губернії С. М. Рижков, зокрема, виступав проти існування Державної ради і порівнював її з трухлявою колодою в новобудові, очевидно, натякаючи в тому числі і на солідний вік її членів, зокрема

тих, кого призначав цар. Відстоював також громадянські права жінок, закінчивши промову патетичним: «Ми забуваємо, що син рабині ніколи не може бути громадянином!» [3, с. 84].

У своїх подальших виступах С. М. Рижков відстоював також права селян і євреїв [4, с. 1106], але не торкався ще одного важливого питання в імперії – українського. Взагалі національне питання українськими депутатами селянського походження в першій Думі якщо і піднімалося, то хіба у зв'язку якраз із єврейськими погромами, вірмено-татарською (азербайджанською) різаниною в Шуші тощо або, як уже згадувалося, для підтвердження своїх прав на землю, як це робили деякі посланці лівобережних губерній. Сама по собі згадка українців про своє право на українську ж землю вже була важливою, особливо коли виступи, як у членів Думи від Київської губернії Грабовецького чи Полтавської губернії Онацького, були ще й українською мовою. Але прямих вимог, скажімо, автономії для України, з вуст українських селянських депутатів у першій Думі не було (якщо говорити про виступи з трибуни, зафіксовані в стенограмах). Чому так сталося – очевидно, це тема окремої розмови, пов'язана зі взаєминами українських і російських кадетів, інтелігенції і селянства в Українській думській громаді тощо. У кожному разі, ґрунтуючись на виступах того ж катеринославського депутата С. М. Рижкова, посланця з Київщини Г. Л. Зубченка, херсонця М. П. Федченка можна припускати, що навіть селянським депутатам чи вихідцям з селян, як-от С. М. Рижков, була зрозумілою «хитра механіка» дій царського уряду, який сів розбрат між народами для проведення своєї імперської політики [4, с. 956, 1190, 1191].

Зробимо деякі висновки з викладеного. Семен Мартинович Рижков, обраний у члени Державної думи першого скликання від загального складу виборщиків Катеринославської губернії, уособлював собою його демократичне крило. Мав досить невизначену партійну орієнтацію і, за різними оцінками, до цих виборів репрезентував різні течії щойно народженого ліберального руху: від «позапартійного прогресизму» до кадетства. Проте в Думі він обрав більш радикальне угруповання і примкнув до фракції трудовиків. При цьому зберігав добрі стосунки з кадетами, оскільки за їх відносної більшості в Думі не міг би без їхньої підтримки бути обраним до складу керівництва палатою (товаришем секретаря). На-

явні матеріали говорять про нього як про здібну і освічену людину з широким колом інтересів, здатну постояти за себе, послідовну у своїх вчинках (підпис під Виборзькою відозвою). Репрезентував і у губернії, і на Думському рівні загальноросійські політичні цінності; про якісь зв'язки з українським рухом, який щойно ставав на ноги, свідчень наразі немає, як і про якісь суттєві прояви регіонального патріотизму чи лояльності. З цієї точки зору народний учитель і член Думи С. М. Рижков може вважатися досить типовим представником російського ліберального руху початку ХХ ст

Бібліографічні посилання

1. Государственная дума Российской империи: 1906–1917: Энциклопедия. – М., 2008.
2. Государственная дума. Указатель к стенографическим отчетам (поименный и предметный). 1906. Сессия первая. – СПб., 1907.
3. Государственная дума: Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Том I. Заседания 1–18 (с 27 апреля по 30 мая). – СПб., 1906.
4. Государственная дума: Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Том II. Заседания 19–38 (с 1 июня по 4 июля). – СПб., 1906. – С. 867–2013.
5. Громадська думка. Громадсько-політична і культурно-просвітницька щоденна газета / ред. Ф. Матушевський. – Київ, 1906.
6. Грушевський М. У українських послів російської думи // З біжучої хвилі. Статті і замітки на тему дня. 1905–1906 / М. Грушевський. – К., 1906. – С. 79–84.
7. Колесниченко Д. А. Трудовики в период первой российской революции / Д. А. Колесниченко. – М., 1985.
8. Леонов С. В. Партийная система России (конец XIX в. – 1917 год) / С. В. Леонов // Вопросы истории. – 1999. – № 11–12. – С. 29–48.
9. Общий список членов Государственной Думы I, II, III, IV созывов // Новый энциклопедический словарь. – Т. 14. – СПб., 1913. – Стб. I–LXXXII.
10. Первая Государственная дума. Алфавитный список и подробные биографии и характеристики членов Государственной думы. – М., 1906.
11. Представители Государственной думы. 1906 г. 27 апр. – 8 июля: Худож.-иллюстр. изд. / ред.-изд. Г. В. Малаховский. – СПб., [1906].
12. Состав Трудовой группы в I и II Государственных думах: Свод. табл. членов фракции / [Авт. вступ. ст. и сост. Д. А. Колесниченко]. – М., 1988.
13. Тан В. Г. (Богораз). Мужики в государственной думе. Очерки / В. Г. Тан (Богораз). – М., 1907.
14. Украинский вестник. – 1906. – № 10.
15. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДА). – Ф. 301, оп. 2, спр. 1127.

16. ЦДІА. – Ф. 336, оп. 1, спр. 3563.

17. ЦДІА. – Ф. 1439, оп. 1, спр. 559.

18. Члены Государственной думы: (портреты и биографии): Первый созыв, 1906–1911 г. : (сессия продолжалась с 27 апреля по 9 июля 1906 г.) / сост. М. М. Боиович . – М., 1906.

19. Шляхов О. Б. Судновласники і моряки Азово-Чорноморського басейну: 90-ті рр. XIX ст. – 1914 р. : монографія / О. Б. Шляхов. – Д., 2003.

20. Юг. Научно-литературная, политическая, сельско-хозяйственная и коммерческая газета / ред.-изд. В. И. Гошкевич. – Херсон, 1905.

Надійшла до редколегії 28.11.09

УДК 94(477.63) «1904/1926/»

В. С. Савчук*, Н. М. Кушлакова**

** Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,*

*** Західнодонбаський інститут економіки і права, Павлоград*

ОСВІТЯНСЬКА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ К. І. ПОПЕЛЯ

Розкрито на основі друківаних і рукописних джерел основні моменти життя і діяльності відомого екатеринославського педагога і громадського діяча К. І. Попеля. Розглянуто вперше його діяльність з організації професійної освіти у Катеринославі як голови комісії з професійної та технічної освіти Катеринославського відділення Російського технічного товариства.

Ключові слова: К. І. Попель, педагогічна і професійна освіта, Катеринославське відділення РТВ.

Раскрыты на основании печатных и рукописных источников основные моменты жизни и деятельности известного екатеринославского педагога К. И. Попеля. Рассмотрена впервые его деятельность по организации профессионального образования в Екатеринославе как председателя комиссии по профессиональному и техническому образованию Екатеринославского отделения Русского технического общества.

Ключевые слова: К. И. Попель, педагогическое и профессиональное образование, Екатеринославское отделение РТО.

The article has disclosed on the basis of the printed and manuscript sources some of the main points of life and work of the renowned Yekaterinoslav educator K. I. Popiel. It has also considered for the first time his work in the

© Савчук В. С., Кушлакова Н. М., 2009